

Kuran'ın Bakış Açısıyla Şehirlerin Planlanması Şam-ı Şerif'in İnşasında Fıkıh ve Sünnet'in Tesiri*

Kassem TOUEİR

Çev. Nurettin GEMİCİ

nurettin@hotmai.com

Özet

Bu yazıda Şam şehrinin özellikle Müslümanlar tarafından fethinden sonra geçirdiği değişiklikler ve uygulamalar anlatılmaktadır. Ayrıca Hz peygamber'in şehirciliğe getirdiği yenilikler ve değişikliklere de değinilmiştir. İslam şehirlerinin yabancılara gizemli gelen yönleri ele alınıp açıklanmaktadır. Yazı, Şam şehrine ait hususi bilgiler de ihtiva etmektedir.

Anahtar kelimeler: Şam şehir mimarisi, Hz. Peygamberin şehircilik anlayışı, İslam şehrinde hayat.

Abstract

Muhammed as Prophet and Major: City Planning from the Perspective of the Qur'an, Hadith, and Islamic Law Case Study: Damascus". Specific changes, and the execution following the Muslim conquest in the city of Damascus is what's being told, along with the reforms of town planning as brought on by the Prophet (PBUH). The mystery sides for the foreigner in Islamic cities are considered, with mention given to the special information about the city of Damascus.

Key Words: Architecture of Damascus, the understanding of town planing of the prophet, Life in islamic cities.

* Bu çalışma, Suriye Arkeoloji Müzesi müdürlüğü görevinde uzunca yıllar hizmet etmiş, Almanya'da doktora eğitimini tamamlamış, Suriye'de yaşayan Kassem Toueir tarafından Almanya'nın Bamberg şehrinde 25-27 Temmuz 1996 tarihleri arasında düzenlenen II. Bamberg İslam Sanat Tarihi sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur. Elinizdeki çeviriye konu olan metin bizzat yazar tarafından çeviri amacıyla hediye edilmiştir. Ayrıca bu çalışma İngilizce olarak "Muhammed as Prophet and Major: City Planning from the Perspective of the Qur'an, Hadith, and Islamic Law Case Study: Damascus" adıyla YEMEN REVIEWS The Archaeology of Jordan and Beyond: Essays in Honor of James Sauer Edited by Lawrence E. Stager, Joseph A. Greene, and Michael D. Coogan. Harvard Semitic Museum Publications Studies in the Archaeology and History of the Levant 1, 2000. xvi+529 yayınlanmıştır. II. Bamberg İslam Sanat tarihi sempozyumu, İslam'ın ilk dönemlerinde sanat ve el sanatları İslam Dünyasında resim arşivinin sponsoru "Bumiller Art Foundation" (Bumiller sanat vakfı) ve Bamberg üniversitesi tarafından 25-27 Temmuz 1996 ortaklaşa düzenlenmiştir. Tebliğin programdaki sunuş ismi: "Die Originalität der islamischen Stadt im Falle Damaskus. (Şam şehri örneğinde İslam şehrinin orijinalliği). Fakat Almanca metin üzerinde Şehremîni ve Allah Elçisi Olarak Hz. Muhammed el – Emin başlığı da Almanca olarak yer almaktadır.

Araştırmamızda Şam örneği bağlamında İslam şehrinin teşekkülü, gelişimi, buradaki ilişkiler ağını ve şehir yönetimi konularını Kuran, Sünnet¹ ve Fıkhın² görüşü ışığında izah edeceğiz. Bu bağlamda Ortadoğu'daki kültürel devamlılığı göstermek amacıyla İslamiyet öncesi Şam'a dair arkeolojik kanıtlar üzerinde de durulacaktır.

Fakat bugüne kadar modern bilim ve araştırmalar İslam şehrinin ortak bir tarifi üzerinde uzlaşmamaktadırlar. Şu anda geçerli olan tarif ve tabirler alt alta sıralanınca farklılık hemen ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu tarifler İslam Şehri, Doğu şehri veya Ortaçağ Arap şehri olarak görünüm arz eder.

Bugünkü çağdaş araştırmacıların neredeyse tamamı Hipodamik (Dik açılı)³ esaslara göre imar edilmiş (kadim) şehirlerle bir kıyaslama yaparak (Şam) şehrinin kaotik, kuralsız, kanunların işlemediği, bir düzen ve tertipten uzak üst üste yığılmış ve tesadüfî bir biçimde yapılmış olduğu konusunda hemfikirdirler. İslam şehirleri aşağıda verilen kategorilere göre diğer şehirlerden farklılık arz etmektedir.⁴

Bunlar, askeri amaçlarla kurulmuş olan Kufe, Basra ve Fustat Şehirleri, halifenin yaşadığı Bağdat, Samarra veya Rafika/Rakka gibi şehirler ve sonradan İslamlaştırılmış öncü şehirlerle önceden kurulmuş olup İslamlaştırılmış şehirler Şam, Halep ve bunlara benzer pek çok yerleşim yeri örnek olarak verilebilir.⁵

¹ Burada geçen Hadislerle aşağıdaki eserden alıntılanmıştır. Jamil Abdul Qader Akbar, *Amarat el-Ard fil-İslam* (İslamda yeryüzünün inşası) Jedda, 1992.

² Burada geçen fıkhi hükümler de aynı eserden alıntılanmıştır.

³ Hypodamisch: Dik açılı, dikdörtgene benzer şekilde olup eşit parsellerden oluşan şehir mimarisi tarzı. Bu tarza hakim olan unsur geometrik ölçüklerin esas alınarak eşit baklava dilimleri gibi şehrin yapısının görünümüne sahip olması. Milet'in meşhur şehir mimarı (Urbanist) ondan önce İon'lar tarafından kullanılan ve geliştirilen Dik açılı Şehir Planı kendisinin ismine izafeten Hipodamik Şehir planı adıyla bugünde mimari ve arkeolojide kullanılmaktadır. -

⁴ Gustav von Grnebaum, *The Structure of Muslim Town*, London, 1955 aynı şekilde Jean Sauvaget, *Esquisse d'une Histoire de la Ville de Damas*, *Revue des Etudes Islamiques*, 8, 1934.

⁵ Askeri yapı ve halifelerin yaşadığı şehirler konusu yukarıda ismi geçen "Jamil Abdul Qader Akbar, *Amarat el-Ard fil-İslam* (İslamda yeryüzünün inşası) Jedda, 1992" tarihli çalışmasında geniş ölçüde ele alınmıştır.

Örnek ve model şehirlerin ilki olan Medine'deki ilk cami Allah elçisi H.z. Muhammet⁶ tarafından Medine'nin yeniden imar ve iskânı sırasında Hicretin birinci yılında şehir planlamasında İslamî bir tasarım, bu plan ve programda belirlenen talimat ve düzenlemelerle inşa edildi. İnşa edilen bu ilk Camii bir model olması hasebiyle ve kendisinden sonra gelenleri etkileyici bir motif olarak da hizmet etmiştir. İslam şehri genel olarak aşağıdaki hususlar aracılığıyla anlaşılabilir:⁷

- 1- Eğri büğrü ve dolaşık ana caddeleriyle değişik semtler, mahalleler ve karargâhlar birbirine bağlanmaktadır.
- 2- Mahalle ve karargâhlarda yerleşim planı etnik, dini ve aşiret unsurlarına göre homojen olarak düzenlenir ve özerk bir yapılanmaya tabii kılınır. Bunlar kendilerine ait cadde (darb) ve sokaklara (zuqaq) ve çıkmaz sokaklara da ve kendilerine ait sokaklardaki büyük ve küçük kapılara, pazar yerine ve halka açık camii ve hamamlara sahiptir.
- 3- Yan yana gelerek inşa edilmiş ve yüksek duvarlarla birbirinden ayrılmış binalarla birlikte çok sıkışık birbirinin üstüne gelmiş gibi inşa edilmiş yapılar mevcuttur.
- 4- İçeride dönük olarak yapılmış özel mülk olan evler (avlulu ev) vardır.
- 5- Giriş kapıları ard arda sıralanmayan binalar (tankib) bulunur.
- 6- Pencere yüksek ve kafesli olan evler dikkat çeker.
- 7- Cuma namazı kılınan merkez Camii [Mescid-i Mısri] vardır.
- 8- Hükümet binası (vali veya emire ait hükümet binası);
- 9- Kendisine bitişik kervansaray, hamam ve kahvehane gibi hizmet binaları olan büyük çarşı mevcuttur.

⁶ Müellif, burada Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerin böyle bir bilimsel toplantıda olduklarını düşünerek Allah kelimesini Allah, El ve Eloh olarak kadim dillerle ifade etmektedir.

⁷ Medine-i Münevvere geniş olarak ele alındığı bir eser olarak "Saleh İbn Ali Al-Hathlul'un Al-Madian Al-Arabiya Al-İslamiya, Athar Al-taschrii fil Bia Al-İmraniyya (Arap İslam şehri, Çevre'nin inşasında ve oluşmasında İslam hukukunun etkisi) Riyadh, 1994." Bahsedilebilir.

- 10- Camilerin kubbe ve minarelerinin dikey görünüşünün yatay şehir silüetini kesintiye uğrattığı şehirler.
- 11- Şehir yönetiminden birisinin olmaması durumunda, yönetime muhtesip bakmaktadır. Muhtesip; şehir hayatında Kuran ve sünnete göre kamu hukukunu muhafaza etmek ve ahlakî değerlerin korunması için görevli bir nevi müfettiştir. Bu şahsın şehir yönetiminde Veto hakkı bulunmamasıyla birlikte, ihtilafa düşmüş taraflar tarafından fikrine başvurulması halinde bu hakka sahip olabilir.
- 12- [Modern anlamda] şehir idaresinin görevlerinden olan caddelerin süpürülerek temizlenmesi, toplanan çöplerin başka bir yere nakli, atık sular ve güvenlik konuları (İslam şehrinde) oradaki cadde ve sokaklarda ikamet eden kimseler tarafından yerine getirilir.
- 13- Neredeyse İslam şehirlerinin tamamına yakınında o şehri çevreleyen surlar ve büyük kale kapıları mevcuttur.
- 14- Kamunun kullanımına açık büyük meydanlar ve bahçeler (park) yoktur.
- 15- Hava (sirkülasyonu) engelleyici tarzda yapılan cumbalar [evler] mevcuttur. Caddelerin veya sokakların hemen üzerine gelecek biçimde inşa edilen cumbalar (şahnişin) havayı engeller.
- 16- Cumbalar, caddelerin sırtında bir yük⁸ olarak yer alır.

Yukarıda İslam şehri hakkında anlatılanların tamamı Kuran, Peygamberin hadisleri, İslam hukuku bir kenara konularak modern bilim tarafından ortaya konan yanlış çıkarımlardır.

İmar konusundaki problemler başta olmak üzere şehir hayatı ve bununla ilgili bütün detayları düzenleyen Kuran ayetlerinin ve Hazret-i Muhammed'in hadislerinin ve fikhî fetvaların çokluğu karşısında insan

⁸ Burada dikkat çekilen hususlar Akbar'ın eserinden alınmıştır. İslam şehrinde bahsedilen değişik bazı örnekler ve bunların detayları için de aynı esere başvurulmuştur.

inanılmaz derecede hayrete düşmektedir. Allah-ü Teâla Kuran-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *“Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır, sonra hepsi Rablerinin huzurunda toplanırlar.”* (Enam suresi, 6/38)

Bir şehrin ortaya çıkışında ve imarında ilk prensip temellük, mal edinimi ve sahiplenmedir. Kuran-ı Kerim'e göre insanlar ve devlet, mülkün yalnız geçici sahipleridir. Mülkün asıl sahibi Allah-ü Teâlâ'dır. Bu konuyla ilgili olarak Kuran-ı Kerim'de Allah şöyle buyurmaktadır: *“Gökelerin ve yerin hükümrânlığı Allah'ındır. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”* (Al-i İmran suresi, 3/189) Aynı konudan dolayı olarak bahseden bir başka ayette Allah şöyle buyurmaktadır: *“Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik.”* (Bakara suresi, 2/36) Arazi ve toprakların mülkiyet hakkı nasıl oluşmaktadır. Bu mülkiyet amacı hakkında Fukaha'nın şu temel prensibi geçerlidir: Bir araziye sahiplenmek sadece ihtiyaca binaendir. Yeryüzü'nün inşa ve imar edilmesi için özellikle sahipsiz ve işlenilmeyen, atıl duran topraklar için duyulan bir ihtiyaçtır. Bu konuda Allah Kuran'da şöyle buyurmaktadır: *“Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size ayetleri açıkladık.”* (Hadid suresi, 17) Allah Resulü Hazret-i Muhammed de bu ifadeleri tamamlayıcı olarak şöyle buyurmaktadır:

“Kim terkedilmiş, işlenilmemiş bir araziye (arz-ı mevtâ) tekrar ihya ederse sahibi odur.” (Ebû Dâvûd, Harâc, 37; Tirmizî, Ahkâm, 38.)⁹

Tekrar hayat vermenin anlamı burada araziyi işlemek ve imar etmek anlamındadır. Araziyi işleyen ve imar edenler arasındaki hukuki geçerliliği olan esaslar şu temel prensibe göre düzenlenmiştir. O da şudur: *“Zarara uğramak da zarar vermek de men olunmuştur.”* (Mâlik, Akziye,

⁹ Çevirenin Notu: Benzer bir başka hadis için bak. Hz. Aişe, Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: *“Sahibi olmayan bir araziye kim ihya ederse, bu araziye herkesten ziyade o hak kazanır.”* Urve b. Zübeyr *“Ömer (r.a.) halife iken bu hadisin hükmünü tatbik etti”* demiştir. (Buhârî, Müzâraa, 15.).

26; Mükâteb, 11; İbn Mâce, Ahkâm, 17) Zarar vermek yoktur, zarara zararlarla mukabele etmek de yoktur.

Toprak ve arazi sahibi olmanın bir diğer yolu da devlet başkanı tarafından ikta olarak verilen topraklardır.

İlk defa ikta olarak toprak vererek bunu başlatan Hazret-i Peygamberin bizzat kendisidir. Medine’de onun sahabelerinden olan Ensar onların meskûn mahalli dışında kalan ve kullanılmayan atıl vaziyetteki bir araziyi Allah resulüne hediye ettiler. Allah resulü de o araziyi Mekk’e’den Medine’ye hicret eden muhacirlere ikta olarak dağıttı ve paylaştırdı.

İslam devleti kendisini asla toprak ve arazinin gerçek sahibi olarak görmez, aksine hediye olunan ve fethedilen toprakları imar etmek amacıyla Müslümanlara paylaşır.

İmar olunmuş ve imar olmamış arazilerin mülkiyetinde (temel-lükünde) aşağıdaki form ve şekiller ortaya çıkmıştır:

1- Kuran’da tayin ve tespit edildiği üzere miras hukukuyla: Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir. (Nisa suresi, 7)

2- Hediyeleşme ve hibe yoluyla: Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Hediyeleşiniz, birlik içinde olunuz. (yaşayınız)”¹⁰

3- Kendi isteğiyle gönüllü olarak Kur’an’da Allah’ın tavsiye ettiği gibi zekat ve sadaka olarak (mülk edinimi). “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır

¹⁰ el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve müzîlu’l-İlbâs amma’s-tehera mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*, (I-II), Beyrût 2001, I, 285-286, (rivayet no: 1021). Çevirenin notu: Hadis’in ikinci kelimesi olan birlikte olunuz, yaşayınız yerine daha çok kaynaklarda şu versiyonu bulunmaktadır. Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Karşılıklı hediyeleşin, çünkü hediye kalpten kini giderir. Bir komşu kadını; komşusu olan kadına koyun paçasından bir parça bile olsa hediye olarak vermeyi küçük görmesin” (Tirmizî, Velâ ve hibe, 6).ç.n.

ve günahlarımızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarımızdan hakkıyla haberdardır." (Bakara suresi, 271)

4- Bedelsiz olarak bağış ve hediye Kuran'a göre: *"kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin"* (Nisa suresi 4)

5- Kayd-ı hayat şartıyla ikamet hakkı (sükna hakkı) *"Kim birisini ve onun çocuklarını kendi mülkiyetinde ömür boyu ikamet ettirirse (oturma hakkı tanır) verilecek bu mülkiyet bunu kabul edenin mülkiyetindedir.*

6- Alış veriş yoluyla mülkiyet edinimi: Bu konuda satışta öncelik hakkının yakın akraba ve yakın komşunun olduğunun güvence altına alınması, İbn Ubâde'den naklen Hazret-i peygamberin buyurdukları hadis ölçüsünde olacaktır: *"Hz. Peygamber ortak mülkiyette satış önceliği bu mülkiyette hakkı olanındır."* Semure, Allah Resulü'nün şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"(Bir mülkün satışında) komşu diğer alıcılardan daha öncelikli olarak satın alma hakkına sahiptir.."*¹¹

7- Kiralama veya kiraya verme yoluyla: İslam fukahası kira mukavelesini bir alış-veriş sözleşmesi gibi değerlendirdiler (bu şekilde muameleye tabi tuttular). Bununla beraber burada onun mülkiyetini değil, kullanım (intifa) hakkını hesaba katmışlardı.

8- İntifa hakkında ortaklık, yani eğer bir baba ocağı iki kardeşe miras olarak kalmışsa ve anlaşmışlarsa, paylaşmak isterlerse birlikte oturmak için taraflardan birisi dilediğinde paylaşım (üleşmekte) öncelikli hakkını saklı tutar.

9- Bir mülkiyete ait havanın veya caddelerin mülkiyeti: Peygamberin bu konuda şöyle bir hadisi vardır: *"Eğer emlakın senin artan, çoğalan ailene dar geliyor, yetmiyorsa evini havaya doğru yükselt (üst kat inşa et) ve Allah'tan genişlik dile"*¹². Buradan çıkan sonuca göre dikey

¹¹ (Ebû Dâvûd, İcâre, 39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 22; V, 17; Ayrıca bkz: Buhârî, Şuf'a, 2; Tirmizî, Ahkam, 32; İbn Mâce, Şuf'a, 2...)

¹² Bu hadis-i şerif bütün araştırmalarımıza kaynağını tespit edemedik. Onun yerine komşu hakları ile ilgili bazı rivayetlere rastladık. Ebû Hureyre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiş-

olarak hava boşluğu mülkün sahibine aittir. Fakat umumun kullandığı cadde ve sokakların üzerindeki hava boşluğu alanı hem hudut olan yan yana sınırları olanlar arasında ortak mülkiyet şu kurala göredir: Öncelik hakkı en sonuncunundur. Her mülkün sahibi üst katlarda caddenin üstüne gelen havadan tamamen veya kısmen yatay olarak evini genişleterek aynı şekilde cumbalı, çıkıntılı yaptırabilir. Şayet karşılıklı evleri olan iki komşu ihtilafa düşerler, münakaşa ederlerse bahsedilen bu hava boşluğu alanı aralarında eşit olarak yarı yarıya paylaşılır. Bu şekilde yatay bir biçimde olan genişletme, sürücüsü ile birlikte tam yüklü bir devenin bu sokaktan çok rahat bir şekilde geçip gitmesine imkan tanınmalıdır.

Şehirlerin Kuruluşu ve Planlama

Medine örneğinde olduğu gibi Peygamberin buradaki örnek tutumu ölçü alınırsa Müslümanların başında olan şahıs, bir şehrin kuruluşunda sadece imarın yapılacağı araziye seçebilir. O aynı şekilde, merkez camiinin (arazisini) hükümet başkanı daha doğrusu şehir yönetiminin, oranın en büyük çarşısı için arazi ve aynı şekilde değişik cemaatlerin, toplulukların mezarlık ve arazilerini ve bu topluluklara ait olan arazilerini birbirine bağlayan ana yollarının bağlantılarını belirleyebilir. Planlama, inşa işlerinin yürütülmesi, cemaat ve topluluklara ait arazilerin imarı, cemaat ve toplulukların mali imkân ve güçlerine ve tercihlerine bırakılmıştır.

Komşuluk ilişkilerinde ve şehir hayatında uyulması gereken ahlaki kurallar Kuran ve Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya uygun olmak zorundadır.

İkamet edenlerin gruplara ayrılmasında onların etnik, dinî ve aynı kabileden olan yakınlıkları kriter/ölçü olmuştur. Gerçi bu hususta Kuran'da Allah'ın koyduğu kanuna göre: *"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve*

tir: *"Herhangi biriniz komşusunu duvarma mertek çakmaktan menetmesin..."* (Müslim, Müsâkât, 132) Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Herhangi biriniz, duvarının üzerine komşusunun ağaç(tan hatıl başını) koymasını engellemesin..."* İbn Mâce, Ahkâm, 15) ç.n.

kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır." (Hucurat suresi, 49/13).

Cadde ve sokakların temiz tutulması, su temininin düzenlenmesi, itfaiye, genel güvenlik toplulukların özellikle aynı cadde ve sokakta oturanların sorumluluğuna bırakılmaktadır.

Ana caddelerin mülkiyeti bütün şehir halkına ait olup devlete ait değildir. Bu yüzden oralar, "Müslümanların yolu" (Tariq el Muslimin) ismiyle tavsif edilir. Buna karşılık çıkmaz sokakların mülkiyeti orada meskûn olanlara aittir. Onların ortak bir muvafakat olmadan orada hiçbir şey yapılamaz. Buna karşın komşular binalarını ana caddenin genişliğine rağmen yatay olarak genişletebilirler veya oraya ek çıkıntı, oturma yeri ve yine merdiven için sahanlık inşa edebilirler. Bununla birlikte caddenin tamamen kapanmasına, yayaların ve hayvanların geliş gidişini (trafiğini) engellemeye dikkat edilmesi mecburiyeti vardır. Hazret-i Muhammed kendi zamanında bir ana caddenin en az yedi arşın (yaklaşık 4 m.) genişliğinde olmasını kararlaştırmıştır. Bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Eğer caddenin üzerinde sahiplik konusunda ihtilafa düşer tartışırsanız yolun genişliğini yedi arşından daha az yapmayınız."¹³

Caddelerdeki arazinin ve hava sahasının sahiplenilmesiyle ilgili hakların olmasından dolayı İslam şehirlerindeki mimarinin düzensizce sıralanmasının buna dayandığını böyle açık ve net bir şekilde açıklarlar.

Komşuluk İlişkileri Ve Şehir Halkının Ahlak Anlayışı

İslam toplumunda (İslam şehirlerinde) şehir bütün olarak inşa edilmişti. Komşuluk ilişkileri Kuran'daki Allah'ın buyrukları ve Hazret-i Muhammed'in (a.s) sünnetiyle düzenlenirdi. Kuran'da bu husus şu şekilde geçmektedir: "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirle-

¹³"Yol(un eni) hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz zaman onu yedi arşın yapın." (Müslim, Müsâkât, 143; Ebû Dâvûd, Akziye, 31; Tirmizî, Ahkâm, 20.) ç.n.

nen ve övünen kimseleri sevmez.” (Nisa suresi, 4/36). Yine Hazret-i Muhammed’in bu hususta şöyle bir açıklaması vardır: “Cebrail bana komşu ile ilgili o kadar çok şeyler emretti ki, ben neredeyse komşunun komşuya mirasçı olacağını düşündüm”¹⁴. Şehrin ortak ahlaki anlayışı Peygamber’in hadislerine göre şekillendirilmiş, kararlaştırılmıştır. O da şöyledir: “Zarar vermek de zarara uğramak da yoktur.”¹⁵ Bu prensip gayrimüslimlerin arazi ve havasında olduğu gibi manzara, gürültü ve koku gibi konularda da geçerlidir.

Görüntüyü engellemekle ilgili olarak Allah Resûlü Hazret-i Peygamber şöyle buyurmuştur: “Eğer birisi senin ailenden birisine senin iznin olmadan bakarsa ve sen de öfkeyle bu adamın gözlerine bir taş atarak kör edersen, bundan dolayı sana kısas gerekmez”¹⁶.

Bu sebeplerden dolayı Müslümanlar yaptıkları inşaatlarda manzarayı engellemeye karşı tedbirler aldılar. Bunlar, caddeye doğru açılan ahşaptan yapılmış pencere kafeslerinin ne kadar yükseğe yerleştirileceği ve ev kapılarının farklı bir yöne konulması gibi önlemlerdir. Bu ev kapıları ile ilgili olan uygulama şu anlama gelmektedir. Hiçbir ev kapısı karşıdaki evin kapısını doğrudan görmeyecek bir pozisyona sahip olacaktır.

Diğer düzenlemeler şunlardır: Yüksek dış duvarlar ve ev kapısının arkasında dolambaçlı bir giriş ve bu evin avlusuna bakılmamasını sağlar. Aynı şekilde görüntüyü engelleyici olarak çatıdaki çitten parmaklık vardır.

İslam âlimleri muhtemel zararların tazmini için fetva çıkardılar. Bu o zararı hemen giderme veya tazmin şeklindedir. Buna dair örnekler şunlardır: Hazret-i Peygamber, tuvaletin ve tabakhanenin kokusu, uyku da rahatsızlık verici gürültü ve bir makinenin veya bir alet edevatın uğul-

¹⁴“Cebrail bana komşu ile ilgili o kadar çok tavsiyede bulundu ki, neredeyse komşunun komşuya mirasçı olacağını düşündüm.” (Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr ve sıla, 140; Ebû Dâvûd, Edeb, 122; Tirmizî, Birr ve sıla, 28; İbn Mâce, Edeb, 4.)

¹⁵ “Zarara uğramak ta zarar vermekte men olmuştur.” (Mâlik, Akziye, 26; Mükâteb, 11; İbn Mâce, Ahkâm,17)

¹⁶ Bir kimse izni olmadan başka birinin evini gözetlerse, o da onun gözünü çıkarırsa ona ne kısas, ne de diyet gerekir. (Nesâî, Kasâme, 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 385)

tulu sesi, ortak kullanımda olan bölme duvarlarla ilgili komşunun bölme duvarının üzerine peyke konulabileceği gibi hususları düzenlemiştir.¹⁷

Fukahâ, komşunun arazisinde (mülkünde) serbestçe geçip gitme, kanalizasyon ve su arklarının karşılıklı kullanma hakkını teminat altına aldılar. Aynı şekilde yol hakkı (istitraq) ve evin ikiye paylaşılmasına mirasçılar arasında garanti altına aldılar.

Kur'an'a göre yeryüzünde ilk olarak inşaat yaptıran Cenabı Hak'tır: "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir". (Âl-i İmrân, 3/96), bunu tasdikleyici olarak devamında: "Biz Beyt-i Şerifi insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim'i namazgâh ediniz. İbrahim ile İsmail'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun" diye emretmiştik" (Bakara 2/125).

Binanın (yapının) güvenliği konusuna gelince Allah şöyle buyurmaktadır: "Binasını Allah'a karşı gelmekten sakınma ve O'nun rızasını kazanma temelleri üzerine kuran kimse mi hayırlıdır yoksa yapısını, yıkılmak üzere olan bir uçurum kenarına kurarak onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı?" (Tevbe, 9/109).

Yönelmek konusuyla alakalı olarak da şöyle buyurmaktadır: "Elbette ilahi buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yöneltiyoruz. Haydi, çevir yüzünü Mescid-i Haram'a doğru. Siz de ey müminler nerede olursanız olunuz çevirin yüzünüzü oraya doğru. Kendilerine Kitap verilmiş olanlar, kibleyi çevirmenin gerçekten Rableri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." (Bakara, 144).

"Orada (Kuran'da) ev aynı zamanda güvenli ve dinlenme (huzur bulma yeridir). Allah Teâlâ istedi: Sana hilalleri sorarlar de ki, onlar insanlar için özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir.

¹⁷ Bu konuda metin mutabakatı olmamakla birlikte şu mealde hadisler tespit edilmiştir. Ebû Hureyre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Herhangi biriniz komşusunu duvarına mertek çakmaktan menetmesin..." (Müslim, Müsâkât, 132) Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Herhangi biriniz, duvarının üzerine komşusunun ağaç(tan hatil başını) koymasını engellemesin..." İbn Mâce, Ahkâm, 15) ç.n.

Asıl fazilet, haramlardan sakınan, muttaki insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız.” (Bakara,189).

İslam’a Ortadoğu’da çok eski kökleşmiş ev ve avlular, ev usulleri miras olarak kalmış ve İslam da bütün bu usulleri geliştirmiştir. Modern bir şehrin ve dik açılı olan kamuya açık bahçe ve mekânları, İslam şehrinde çözüldü dağıldı. O şehirde oturan herkes ufak tefek bazı değişiklikleri evine ilave etti ve bu eklediği şeyi bahçeli evinin bir esası olarak oraya yerleştirdi. Fıskiye ve kuyu müştemilatı avlunun ortasına konuldu. Merkez caminin (cami-i kebir) avlusu dik açılı olarak inşa edilen şehrin merkezindeki meydanın yerini tuttu. Bu avlu merkez cami ile ona bitişik mahalleler arasında geliş ve gidişlerin ulaşım noktası merkezi olduğu bir merkez oldu. Yoldan geçenler için akan çeşmelerin musluklarından içme suyu vardı. Şimdi artık İslam şehrinde şehrin her köşesinden sebil adı verilen sular akmaktadır.

Fıskiye ve su kuyuları avlunun ortasında yerleştirildi. Şehrin en büyük müştemilat merkez caminin avlusu dik açılı olarak inşa edilen şehrin merkezindeki yerini aldı. Bu avlu ve ona bitişik mahalleler arasında bir ulaşım merkezi oldu.

Yoldan geçenler (yolcular) için çeşmelerin musluklarından akan sular (sebil gibi) vardır. Bütün bu sebiller özel evlerin ve şehrin farklı yerlerinde kamuya ait binaların dış duvarlarının köşelerinde vakıf amacıyla inşa ettirilmişti.

Müslümanların devlet bütçesi (Beytülmal) büyük camilerin, hükümet olan saraylarının kışlaların ve şehir surlarının yapımı için finanse ediyordu. Diğer taraftan dindar zengin vatandaşlar, eşraf, yüksek devlet memurları veya emirler daha doğrusu sultanlar kendi mali imkânlarıyla Müslümanların hayrına (vakıf kurallarına uygun) kamu binaları inşa ettirmek işini üstlendiler. Bu yapılan hayırlar arasında okullar (medreseler), hastaneler, hamamlar, sebiller, imaret ve tekkeler mevcuttur. Hazret-i Peygamber bu tür binalar yapmak için kurulmuş vakıfların ilk destekleyicisidir.

İkinci halife Ömer İbn Hattab, Peygamber tarafından kendisine iktâ (tımar) olarak Hayber'de verilen araziden vazgeçerek almak istemedi.

Hazret-i Peygamber ona dedi ki: "Eğer istiyorsan temlik olarak (satılamaz devredilemez) bir mülkiyet olarak da ilan eder, açıklarsın, bildirirsin ve onun getirisi (hasatını) hayırlı işlerde kullanırsın, hayır edersin (hediye edersin)."¹⁸

İslam sahipsiz ve atıl durumda olan inşaat malzemelerini Peygamberin buluntu (Lakita) eşyalarla ilgili açıklamasını, sözlerini ölçü olarak tekrar kullanılmasını kabul etmiştir. Bu yüzden her yerde gerek özel gerekse bütün kamu binalarındaki İslami binalarda (Müslümanların yaptıklarında) eski antik kalıntıların devşirimleş olması bu yüzdendir.

Kadim Şehirlerle İç İç Müslüman Şam Şehri

Dünyanın en eski şehri olarak kutlama yapılan Şam, İslam'ın intişarından itibaren Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dördüncü kutsal şehir oldu. Osmanlıların Şam-ı Şerif diye Şam şehrini Kutsal Şam diye nitelendirmeleri bu sebeple olup aksini düşünmek muhaldir. Varlığını, yakınlarında Tevrat ve İncil zamanlarından kalma bir mabet bulunan Barada nehrine borçludur.

Bu mabette önceleri, Hava ve Bereket Tanrısı Hadad'a daha sonra S. Jupiter'e, Bizans döneminde Yahya Peygamber'e ve son olarak da İslam'ın intişarından beri her şeye kadir olan Allah'a dini merasimler yapılmaktadır. Bizzat antik dönemin yazarları da eserlerinde Şam'ı mu-

¹⁸ İbn Ömer'in rivâyet ettiğine göre: Ömer, Hayber'de arazi sahibi olmuştu. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek, o araziye ne yapması gerektiğini sordu. Rasûlullah da (s.a.s) "*Dilersen aslını vakfedersin mahsulünü de tasadduk edersin*" buyurdu. Bunun üzerine Ömer aslını almı satım yapılmamak üzere, hibe edilmemek üzere ve miras olunmamak üzere vakfetti. Mahsulünü de fakirlere, yakın akrabaya, kölelerin kurtarılmasına, dilencilere, yolda kalmış olanlara ve zavıflara tasadduk edilmesini şart koştu. O malın idaresini üzerine alan kimseye de ihtiyacından fazla almamak şartıyla yemesinde ve başkalarına da yedirmesinde bir sakınca olmadığını bildirmişti. (Buhârî, Şurût, 19; Nesâî, İhbâs, 2; Ahmed b. Hanbel, II, 125.) Yukarıdaki rivayette, İkinci halife Ömer İbn Hattab, Peygamber tarafından kendisine iktâ (tımar) olarak Hayber'de verilen araziden vazgeçerek almak istemedi. Hazret-i Peygamber ona dedi ki: "Eğer istiyorsan temlik olarak (satılamaz devredilemez) bir mülkiyet olarak da ilan eder, açıklarsın, bildirirsin ve onun getirisi (hasatını) hayırlı işlerde kullanırsın, hayır edersin (hediye edersin)."

kaddes bir şehir olarak nitelendirmektedirler. Şam şehri de önemini ve ehemmiyetinin sürekliliğini bu kutsallığına borçludur.¹⁹

Sadece tarihinde bir kez de olsa Dünya çapında bir devletin Emevîlerin siyasî başkenti olmanın faydalarını tattı ve yine bir defa da Osmanlı devletinde Mekke'ye hac için giden hac kervanlarının toplanma merkezi olmasından dolayı avantajlı bir duruma geçip bunun faydalarından istifade etti.

Şam şehri, en eski ticaret yolları olan Baharat ve İpek yolunun kesiştiği coğrafi noktada olması hasebiyle önemli ayrıcalıklara da sahip olmuştur.

Şam ve bütün Suriye Bizans hâkimiyetinde bulunurken 636 yılında Müslümanlar tarafından fethedildi. Şam artık Kuran'da Allah'ın ve Sünnette onun Peygamberi tarafından belirlenmiş fetih yasasına göre emri altına girmişti. Ganimetlerle ilgili ölçüyü Allah Teâlâ şöyle belirtti: *Bir de malumunuz olsun ki savaşta elde ettiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ındır. Yani Allah resulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a ve iki ordunun karşılaştığı hak ile batılın iyice açığa çıktığı o Bedir günü kulumuza indirdiğim ayetlere iman ediyorsanız, bu hükmü böylece kabul edeceksiniz. Allah her şeye kadirdir (Enfal, 41).*

Yine devamında şöyle buyurmaktadır: *Kendilerine Kitap verilenlerden oldukları halde Allah'a da, ahiret gününe de iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan hak dini din olarak benimsemeyen kimselerle zelil bir vaziyette tam bir itaatle cizye verinceye kadar savaşın (Tevbe, 29).*

Bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven, Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir (Enfal, 61).*

¹⁹ Şam'ın antik dönemlerle ilgili özet olarak ele alınırken Thomas Weber'in Damaskus Polis Episemos, Damasener Mitteilungen) "Şam Şehri Destanı, Şam haberleri, 7, 1993, s. 135-171.

Başka bir yerde ise: *Savaş olmaksızın fethedilen ülkeler halkının Allah'ın Peygamberine verdiği ganimetler Allah'a, Rasulüne, akrabalara (Peygamberin yakın akrabalarına), yetimlere, fakirlere ve gariplere aittir (Haşr, 7).*

Hız. Peygamber Mekke'yi sulhen (savaşmaksızın) fethetti. O Mekkelilerin, mallarını kendilerinde bıraktı. Fakat onlar, kazançlarının vergisini ödemişlerdi. Bu belge onun ölümünden sonra emsal teşkil ederek diğer fetihlerde örnek oldu.

Şam'ın batı kısımları (bölgeleri) Müslümanlar tarafından savaşarak fetih olundu. Buna karşılık doğu kısımları sulh yoluyla alındı. Her iki taraf farklı bir kanunun hâkimiyetinde bulunmaktadır. Komutan Halid b. Velid'in Şam şehrinin bir tarafıyla başka, diğer tarafıyla başka bir barış anlaşması yapması sebebiyle doğu kısmında yaşayan halkın yarısı mal mülklerini ellerinde tutmuşlar ve onlardan sadece cizyeyle beraber kazançlarından gelir vergisi alınmıştır. Kabul etmek gerekir ki, tek tük de olsa doğu bölgesinde oturanlardan bazıları Müslümanların, korkusundan kaçmışlar Bu suretle mal ve mülklerini Müslümanlara, terk etmişlerdi.

Batı kısmında oturan halk içinse ganimet yasası geçerli oldu. Tarihçi Belâzurî'nin rivayetine bakılırsa, cizye ile birlikte onların mallarının 4/5 Müslümanlar arasında dağıtıldı.

Tarihçi Belâzurî'ye²⁰ inanacak olursak şöyle bir rivayette daha bulunmaktadır: Şam fethedildiğinde, oranın pek çok ahalisi Antakya'ya kadar geri püskürtülen Heraklius'a katıldılar. Bu nedenle Şam'da pek çok bina sahipsiz ve boş kaldı. Bunun üzerine bunlar Müslümanlar tarafından el konuldu. Yaklaşık olarak 1400 yılından bu güne kadar Şam'ın doğu bölgesinde Yahudi ve Hıristiyan ağırlığı vardır. Batı kısımlarında ise Müslümanların varlığı Şam'daki yerleşimin tipik, karakteristik bir özelliğidir. Yukarıda ortaya konulan İslam şehirlerindeki yapılar ile ilgili düzenlemeler (hâlâ) şehrin tamamında ve onun devam edip gelişmesi için geçerliliğini hâlâ korumaktadır.

²⁰ Baladhuri, *Kitab Futuh el- Buldan*, Leiden Baskısı

Yukarıda zikrettiğimiz satış önceliği hakkı sayesinde Hıristiyanlar, Yahudiler ve daha sonraları Kürtler ve aynı şekilde Ermeniler kendi mimari yapılarının bütünlüğünü, el değmezliğini yüzyıllardır koruyorlar.

Dik Açılı Mimariye Sahip Şehirden İslam Şehrine Geçiş

Bugünkü Şam'ın eski şehir denilen (kadim kent), sur içi bölgesindeki nüfus kesafeti, bu güne kadar dik açılı mimariyle ve Hellen-Roma dönemine ait oluşan şehri ve aynı şekilde klasik dönem öncesi kadim şehri ortaya çıkarmak için yapılacak her türlü arkeolojik araştırmaları için gerekli olan büyük çaplı bir kazı girişimini sürekli bir şekilde engelledi. Aynı dönemlerdeki Palmira (Tadmür), Apamea ve Dura Europos da çok sınırlı kazı çalışması yapıldı. Bu araştırmalardan şehir araştırmalarının öncülerinden Watzinger/Wulzinger²¹ ve J. Sauvaget²² araştırmalarında varsayımsal olarak benzer tespitleri aynı şeyi tekrar kaleme aldılar. Suriye'de Dura Europos ve Apamea'daki yenilerde yapılan kazı ve incelemelerde önemli ve somut aydınlatıcı sonuçlar elde ettiler.²³

Fırat Dura Europos bölgesinde eski bir bölgesel yerleşim yerinin yanında dik açılı olarak kurulmuş bir şehir meydanı çıktı. En son olarak geç dönem İslam şehri olan Şam'ın bitişik binaları ve aynı şekilde en bariz özelliği olan dar ve eğri büğrü sokak ve caddeleri v.b. şeyler tamamen ortaya çıktı.

Dik açılı sistemin yürütülmesi yoluyla (Suriyeli) unsurların Hellenleşmesi yerine dik açılı plan üzere olarak kurulmuş şehrin M.S. 200 yılından itibaren doğululaşmasını görmek insanı hayrete düşürür. Dura'daki Agora (büyük meydan) kesif olarak inşa edilmiş ev ve dükkânlarla birlikte inşa edilmişti.²⁴

Bu keşif açık bir şekilde efsanevi olarak muamele gören Paulus'un Şam'dan kaçışının (fırarını) tasdik ediyordu.

²¹ Watzinger, Wulzinger, *Damaskus, die antike Stadt*, (Antika bir şehir Şam) aynı müelliflerin "*Damaskus, die islamische Stadt*", (Bir İslam şehri Şam) 1924.

²² Jean Sauvaget, *Esquisse d'une Histoire de la Ville de Damas*, *Revue des Etudes Islamiques*, 8, 1934.

²³ Cahthrine Saliou, *Les Loi des batimens*, İFAPO, BEYRUT, 1994

²⁴ C. Saleou, a.g.e. 2-3, ve Pierre Lriche, A. Mahmod, *Bialn Campagnes 1988-1989 A dauxe Europes*, Syria 59. sayısı.

Demek ki Poulus'un başarılı kaçışına yardımcı olan Şamlı Anonios'un yeraltı mezarlığı tipinde yaptırdığı küçük kiliseye hâlâ hayranlık duyulması ve kilisenin övülmesi bu yüzdendir.

Anonios, Paulus'u bir küfenin içinde ip yardımıyla şehir surlarının dış duvarlarında bulunan açık bir (mazgaldan) aşağıya indirmiştir. Paulus'un Anonios'un evinde gizlendiği buradan da anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Bu ev şehir surlarının iç tarafında inşa edilmiş ve yüksek bir penceresi şehir surlarının ortasında kalıyordu. Bu güne kadar Anonios'un şehirdeki ikametgâhında (menzil, konağı, evi) görüldüğü gibi pek çok özel mülk sahiplerinin evleri şehir surlarına yaslanmaktadır.

Eğer Dura halkının yerlileri M.Ö yüzyılda bir Agora'ya sahip olmuşlarsa Paulus'un başına gelen olay bize göstermektedir ki, Şamlılar aynı devirde ve aynı şekilde şehir surlarını ve muhtemelen Agora'yı da ve Decumanus'u da inşa etmişler. Genel bir kabule göre doğrulama süreci ilk olarak Bizans döneminde tamamlandı. Elimizdeki yukarıda zikredilen tespitler Müslümanların, Şam'ın ve diğer Suriye'deki şehirlerin de aynı şekilde büyük bir kısmının doğrulandırıldığı bulundu (ortaya çıktı). Yani bu süreci devam ettirip en mükemmel hale getirdiler.

Cathrin Saliou²⁵ tarafından yakın bir zamanda yapılan bir edebiyat araştırmasında, Suriye ve Filistin bölgesindeki Roma hukukunun şehirdeki yapılanmayla ilgili kanuni düzenlemelerde (talimatnamelerde) buradaki yerlilerin Örf adetleri aracılığıyla, aynı şekilde Milattan sonra bu yasa ve düzenlemelerin doğrulandırıldıkları apaçık görülmektedir.

Roma hukukunun yanı sıra, Kaiser Justinian'ın 533 yılından bize ulaşan yasama ile ilgili eserinden anlaşılmaktadır ki, doğuda Grekçe yazılmış eserleri buranın diline aktaran bir redaksiyon heyeti (yazı işleri) bulunmaktadır. Ayrıca bu eserde yazılan şeyler bir hukuk diliyle değil, aksine bölgedeki konuşulan mahalli bir dille kaleme alınmıştır.

Bu tür bir yazılım şekli muhakkak ki bölgedeki otoritelerin ve onların otoritesi altındaki halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve uygulanacak

²⁵ C. Saliou, a.g.e.

kuralların daha da geniş bir şekilde yaygınlaştırılması içindir. Demek ki gerçekte bu bölgelerde geçerli ve yaygın olan tatbikat usulünün gerçekliği bir vakıadır. Liber Syro-Romanum denilen ve Papinian'un Astynom denilen eserinde ve Julian v. Askalon'un yazılarında bu uygulamanın varolduğu görülür. Bu eserlerin kendileri bizzat hukuki kıymete haiz değildir. Bu eserlerde örfi veya nizamnamelere ait emirler istinsah veya iktibas edilmişlerdir. (Saliou 14,16)

Aynı şekilde İslam Hukuku (Fıkıh): Kuran, Peygamberin sünneti ve örf ve adetlere dayanmaktadır. Örfün İslam hukukuna (fıkha) dâhil edilmesinde katıştırılmasında ölçü İbn Mesud'tan rivayetle Peygamberin şu sözüdür: "Müslümanların katında iyi olan bir şey, Allah katında da iyidir". Buradan Fukahâ bu kaideyi, ilkeyi, prensibi geliştirmişlerdir. "Örf hukukta müessirdir.²⁶

İslam Şehrinin Kökleri

Arkeolojik veriler, Klasik dönem öncesi Şam şehrinin planına dair çok az bilgi verir. Aynı şekilde diğer şehirlerle kıyaslama yoluyla yaklaşık on sene öncesine kadar antik Şam hakkında bilgi elde edebilmek imkânsızdı. Çünkü Ön Asya arkeologları yüzyıllardan beri bir bölgedeki saraylar ve dini binalarla ilgilenmişlerdir. Örneğin meşhur kazı bölgesi Ebla'da şimdiye kadar sadece 2000 ve 3000 yıl öncesinin saray ve mabetlerini meydana çıkarmışlardır. Geçen son 30-40 yıldır arkeologlar kazılarda tek tük de olsa ikamet edilen yerleri tamamen veya kısmen oraya çıkarmaya başladılar. Şimdiye kadar kazılarda ortaya çıkarılan Ugarit'teki²⁷ ikametgâhlar, Akdeniz'in sahilindeki Mumbaga'da,²⁸ Yukarı Fırat kıyısındaki Habuba Kebira'da²⁹ ve Tell Asmar'da³⁰ aynı şekilde Assur'da³¹ ortalama dört metre genişliğinde olan, dar, eğri büğrü ve köşeli caddeler, çıkmaz sokaklar, farklı yöne bakan ev kapıları, dış cephede kerevetleri ve

²⁶ J.A. Akbar, a.g.e.

²⁷ G. Saade, *Metropole Cananeanne*, Lattaquie, 1978, Plans 37,45

²⁸ Die Machule, *Die Ausgrabungen In Tall*, Munbaqa, 1984, MDOG, 118, 1986, 67-131

²⁹ E.Strommenger, *Habube Kebira, eine Stadt vor 5000 Jahren*, Mainz,1980

³⁰ R. Opificus, *Bemerkungen zum Haus mit den Boegen*, MDOG 111, 1979, Abb. 1, s.52

³¹ O. Pedersen, *Die Assur, Texte in ihren archaeologischen Zusammenhagen*, MDOG, 121, 1989, 153-167, Abb. 2.

merdiven sahanlığı ve aynı şekilde yan yana bitişik yapıları v.s. birlikte ele alınınca İslam şehir mimarisinin ne kadar birbirinin benzeri, aynı olduğunu tespit etmek mümkündür.

Asurbilimciler şehir mimarisinin görünümüyle ilgili araştırmalarına M.Ö. 3000'den 1000'e kadar elde bulunan çivi yazısı metinlerden yola çıkarak başlarlar. Bu konuyla ilgili olarak Dominique Charpin³² şunları yazmaktadır: Kitabeler, arkeologlara sadece saray ve tapınaklar yerine yerleşim yerlerini de ortaya çıkarmakla ne kadar çok avantaj sağlandığını göstermektedir.

Bizim Babil evleri üzerine olan bilgimiz bugüne kadar çok sınırlı bir seviyededir. Arkeologlar ve Epigrafistler, (yazıt bilimciler) tarafından atılacak ilk adımlar eski doğu şehirlerinde gelecekteki araştırma planları için iyi bir işaret olacaktır; Sanki İbrahimî dinlerin yeniden birbiri ardından tekrar hayat bulması gibi, Hellenleştirme sürecinin devamından sonra gelen İslam bu bölgenin tamamına yeniden hayat vermiştir.

Sözlerimi tamamlarken benim ileriye dönük bir kehanette bulunmama izin vermenizi istiyorum.

Bir yüzyıldan daha fazla batı etkisinde kalan Arap ve İslam dünyası, gelecek olan 21. yüzyılda yani M.S. 3. Bin yılda yeniden İslamlaşma sürecine geçecektir.

Kitabiyat

- Akbar J.A. Q. 1992 *Amarat el-Ard fi'l İslam*. Jedda.
- Al-Hathlul, S. I. A. 1994 *Al-Madina Al-Arabiyya Al-Islamiyya Athar Al-Taschrii fi'l Al-Imraniyya*. Riyadh.
- Baladhuri, Ahmad ibn Yahya *Kitab Futuh al-Buldan*. Leiden baskısı.
- Charpin, D. 1980 *Archives Familiare et Propriete prive en Babylonie Ancienne*. Geneva: Droz.
- Grunebaum, G. von 1955 *The Structure of Muslim Towns*. London.
- Leriche, P., and A. Mahmoud 1992 *Bilan de Campagnes 1988-1991 a Doura Europos*. *Syria* 69:2-18.
- Machule, D. 1987 Die Ausgrabungen in Tall Munbaqa, 1984. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 119:67-131.
- Opficius, R. 1979 *Bemerkungen zum Haus mit den Bögen*.

³² D. Charpin, *Archive Familiare et Propriete en Babylonie Ancienne*, Geneve, 1980, 172 .

Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 111.

Pedersen, O. 1989 Die Assur-Texte in ihren archaologischen Zusammenhängen.
Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 121:153-67.

Saade, G. 1978 *Ugarit: Metropole Cananeene*. Lattaquie.

Saliou, C. 1994 *Les Loi des Batiments*. Beyroth: Institut Fran-cais d'Archeologie du Proche-Orient.

Sauvaget, J. 1934 Esquisse d'une histoire de la ville de Damas. *Revue des Etudes Islamiques* 8:421-76.

Strommenger, E. 1980 *Habuba, Eine Stadt vor 5000 Jahren*, Mainz .

Watzinger, C., and K. Wulzinger 1921 *Damaskus: Die Antike Stadt*. Berlin: De Gruyter.